

ÁLDOZATI SZEREPEK

Balla Péter
Bethlenfalvy Ádám
Czine Ágnes
Dobrocsi Szilvia
Domokos Andrea
Homicskó Árpád Olivér
Kelemen Gábor
Kertész Dóra
Kiss Paszkál
Pusztai Bettina
Sepsi Enikő
Szántó Száva
Urszán Lara



Szerkesztette: Domokos Andrea, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia



Károli Könyvek

tanulmánykötet

Sorozatszerkesztő: Sepsi Enikő

A szerkesztőbizottság tagjai:

Boros Gábor, Csanády Márton, Csoma Mózes, Fabiny Tibor,
Furkó Péter, Homicskó Árpád, Jakab Éva, Kendeffy Gábor, Literáty Zoltán,
Mészáros József, Pap Ferenc, Tóth J. Zoltán

ÁLDOZATI SZEREPEK



Szerkesztette:
Domokos Andrea
Czine Ágnes
Dobrocsi Szilvia

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2025

A kötet megjelenését és a tanulmányok megírását a Károli Gáspár Református Egyetem egyetemi pályázatának támogatása tette lehetővé. Témaszám: 66002R800.

Felelős kiadó:
Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója
és Trócsányi László, a KRE rektora
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2025
© L'Harmattan Kiadó, 2025
© Szerzők, szerkesztők, 2025

Szakmai lektor: Bérces Viktor, Tihanyi Miklós

A borító Rembrandt *Szent Pál a börtönben* című festményének felhasználásával készült.

ISBN 978-963-646-189-8
ISSN 2062-9850
DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-646-189-8>

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-70-554-3177
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

TARTALOMJEGYZÉK



<i>Előszó</i>	7
BALLA PÉTER: Pál apostol – az evangélium védelmében	9
KERTÉSZ DÓRA: Üldözöből üldözött	25
SEPSI ENIKŐ – BETHLENFALVY ÁDÁM: Áldozatreprezentációk a művészetben és azok tükröződései az egyetemisták képzeletében	51
SZÁNTÓ SZÁVA: Az áldozati szerep feladása Alejandro Jodorowsky módszerének alkalmazásával	75
KISS PASZKÁL: Érzelmek a büntetőeljárásban	91
PUSZTAI BETTINA – URSZÁN LARA – KISS PASZKÁL: Javítóintézeti reintegráció	107
HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR: Az áldozati szerep vizsgálata a munkajogban	129
DOMOKOS ANDREA: A családon belüli erőszak áldozatai	149
KELEMEN GÁBOR: Amikor az állat az áldozat	169
CZINE ÁGNES: Néhány gondolat az áldozatvédelem kialakulásáról	189
DOBROCSI SZILVIA: A sértett helyzete a büntetőeljárásban	207

ÜLDÖZŐBŐL ÜLDÖZÖTT

*Pál apostol áldozatszerepének bemutatása
Az apostolok cselekedetei 26. fejezete alapján*

KERTÉSZ DÓRA

BEVEZETÉS

Pál apostol életének eseményeiről részletesen Az apostolok cselekedeteinek lukácsi narratívájában olvashatunk. A mű 13–28. fejezetei szólnak részletesen Pálról és a vele kapcsolatos történetekről. A 19–28. fejezetek az apostol elfogatásáról, kihallgatásairól, majd a Rómába vezető hajóútról és ottani házi őrizetéről számolnak be. Ez a szakasz a könyv terjedelmének egyharmad részét képezi. A fogság időszakának ilyen jelentős térnyerése alapján megállapíthatjuk, hogy Pál életében, beleértve letartóztatását, fogságait és kihallgatásait is, *Isten tervének a megvalósulását* látjuk kibontakozni. Az Agrippa előtt tartott kihallgatása során noha Pál *áldozatként* áll a király és az akkor őt hallgató emberek előtt, Lukács olvasóközönsége számára azonban mégis mint *tanú* jelenik meg, akinek élete Isten hatalmas tetteiről tesz bizonyosságot.

Jelen tanulmányban, melynek célja Pál apostol áldozatszerepének bemutatása, különös tekintettel Az apostolok cselekedeteinek 26. fejezetére, elsőképpen rámutatunk Az apostolok cselekedeteiben szereplő beszédeknek a lukácsi művön belül betöltött szerepére és e szerep kapcsolatára a lukácsi narratíva fő céljaival. Majd a védőbeszéd közelebbi elemzése nyomán megállapítjuk, hogy Pál apostol valójában nem védekezik, hanem bizonyosságot tesz arról, hogyan lett *üldözőből üldözött*. Ebből fakadóan *áldozatként* is mint *tanú* áll hallgatói (és a mai napig olvasói) előtt.

FŐBB BEVEZETÉSTANI KÉRDÉSEK

Az apostolok cselekedeteinek szerzősége és műfaja

A szakirodalom nagy része egyetért abban, hogy Az apostolok cselekedetei eredetileg Lukács evangéliumának második része, annak folytatása volt, és az evangélium írója valószínűleg nem adott külön címet ennek a műnek. A kettős

lukácsi mű a kánon kialakulása során egymástól különvált. Az első részt az evangéliumokhoz sorolták, az elkülönült második részt pedig eleinte több címmel említették. Tertullianus „Lukács memoranduma” címmel hivatkozik a műre, a Muratori-károntöredékben pedig „Az összes apostol cselekedetei” megjelöléssel szerepel. A ma is használt „Az apostolok cselekedetei” cím először az Antimarcionita prólógusban és Irenaeusnál az *Adversus Haereses* III.13.3.-ban szerepel.¹ Az ógyházi hagyomány a 2. századtól egységesen Lukácsot tartotta a szerzőnek, más nevéhez nem kapcsolták a könyvet.²

A hellenista irodalomban a „cselekedetek” (πράξεις) egy meghatározott műfaj volt. Általában egy kimagasló egyénnek, de volt, hogy egy csoportnak a tetteiről szólt. A műfaj célja az volt, hogy bemutassa a hőst mint isteni vagy istentől küldött embert, leírva a hozzá kötődő csodás eseményeket.³ Az apostolok cselekedetei az egyetlen mű az Újszövetségben ezzel a műfajjal.⁴ A szakirodalmak azonban felhívják a figyelmet arra, hogy a „cselekedetek” az ókorban nem volt pontosan körülhatárolt és egységes műfaj. Hengel, Sterling és Witherington írásait összefoglalva Bock rámutat arra, hogy Az apostolok cselekedetei nem annyira a görög-római értelemben vett, a mű feliratában is szereplő műfajhoz, hanem inkább az ókori történeti monográfiához áll közelebb.⁵

Az apostolok cselekedeteinek célja és nyelvezete

A három evangélistával ellentétben, akik csak a Jézus földi életéhez kapcsolódó történeteket jegyezték fel, Lukács a Jézus életéről szóló műve után megírta az első keresztyének történetét is. Ennek okát Van Unnik egyik tanulmányának címében találóan így fogalmazza meg: „Az apostolok cselekedetei az evangélium megerősítése.”⁶ Felhívja a figyelmet arra, hogy Lukács evangéliuma Jézus megváltó munkáját és annak valóságát mutatja be, Az apostolok cselekedetei pedig elénk tárja, hogyan hirdette és erősítette meg az egyház ezt a megváltó munkát és annak üzenetét. Amíg a lukácsi kettős mű első része Isten üdvtervének Jézusban való beteljesedését ismertette rövid idő alatt végbement és földrajzilag behatárolt eseményekben, addig a második részben a megváltás üzenete eljutott

¹ D. A. Carson – Douglas J. Moo: *An Introduction to the New Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 2005, 285.

² Balla Péter: *Az újszövetségi iratok története*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2008, 166–167.

³ Darrell L. Bock: *Acts*, Grand Rapids, Baker Academic, 2007, 1–2.

⁴ Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 163.

⁵ Bock: *Acts*, 3.

⁶ A tanulmány eredeti címe: The “Book of Acts”: The Confirmation of the Gospel.

Jeruzsálemtől egészen Rómáig, több évtized leforgása alatt számos emberi életet megváltoztatva.⁷ Carson és Moo megfogalmazza, hogy Lukács elsődleges célja a hívők építése és erősítése, mert azt beszéli el, hogy Isten terve, mely Jézusban beteljesült, miként folytatódott az ősegyház életében.⁸

John Squires monográfiájában Isten tervének a kettős lukácsi műben való megvalósulását mutatja be. Megfogalmazza, hogy Isten terve egy sajátosan lukácsi téma, mely mindkét művében végigvonul, és különösen Az apostolok cselekedeteiben szereplő beszédekben válik kiemelkedően hangsúlyossá. Különböző tematikus szálak fonódnak össze a könyvben, melyek hangsúlyozzák *Isten tervének folyamatos megvalósulását*: az evangéliumban Jézus élete során, Az apostolok cselekedeteiben pedig az ősegyház életében. Squires hangsúlyozza, hogy Isten terve megvalósulásának a középpontba állítása eszköz Lukács számára, hogy magyarázza, erősítse és bővítse olvasói hitét.⁹

A prológus első verséből megtudhatjuk, hogyan gondolkodott Lukács saját írásáról: „Első könyvem írtam, Theofilus, mindazokról, amiket kezdett Jézus cselekedni és tanítani” (ApCsel 1,1).¹⁰ John Stott szerint Lukács Jézus szolgálatának két szakaszát különbözteti meg. Az apostolok cselekedeteiben is ugyanúgy Jézus munkálkodik, az ő *cselekedeteiről és tanításairól* van szó, melyeket immár Szentlelke által az apostolok szolgálata során végez. Stott felveti, hogy az igazán pontos, bár körülményes cím tehát így hangozna: „Jézus Krisztusnak a Szentlélek által az apostolokon keresztül elhangzott és véghezvitt további szavai és cselekedetei.”¹¹

Haenchen hangsúlyozza, hogy a lukácsi nyelvezet és stílus egyedülálló az újszövetségi iratok között. Xenophón a *Memorabilia* című művében, mely terjedelmében körülbelül megegyezik a lukácsi kettős művel, kisebb szókinccsel dolgozik, *Anabasis* című művének első négy kötetében pedig alig haladja meg a Lukács által használt szókincs terjedelmét. Haenchen sok más szerzővel együtt megállapítja, hogy Lukács írásainak legszembetűnőbb irodalmi vonása, hogy a Septuaginta (LXX) stílusában íródtak: a Lukács által használt szavak kilencetized része megtalálható a Septuaginta szövegében.¹²

⁷ Willem Cornelis van Unnik: *Sparsa Collecta. The Collected Essays of W. C. van Unnik. Part 1: Evangelia, Paulina*, ACTA, Leiden, Brill, 1973, 340–373.

⁸ Carson–Moo: *Introduction*, 321.

⁹ John T. Squires: *The Plan of God in Luke-Acts*, (SNTS Monograph Series, 76.), Cambridge, Cambridge University Press, 1993, 1.

¹⁰ Károli 1908 szerint.

¹¹ John R. W. Stott: *Az apostolok cselekedetei. A Lélek, az egyház és a világ*, ford. Gulyás Melinda, Budapest, Harmat–KIA, 2022, 30–32.

¹² Ernst Haenchen: *The Acts of the Apostles*, ford. Basil Blackwell, Philadelphia, The Westminster Press, 1971, 72.

Howard Marshall rámutat arra, hogy a lukácsi prológusok (Lukács 1,1–4 és ApCsel 1,1–3) alapján megállapítható, hogy más stílusban is tudott írni, tehát irodalmi nyelvezetének megválasztása tudatos döntés. Ebből Marshall helyesen azt a következtetést vonja le, miszerint Lukács célja egy *szent történet* megírása volt. Úgy vélte, hogy az általa feljegyzett események a Szentírásban (az Ószövetségben) található próféciák beteljesedése, így a korai egyház történetében Isten művének folytatását látta.¹³ Az apostolok cselekedeteiben feljegyzett események tehát kontinuitásban állnak Isten hatalmas tetteivel, erről szól az Ószövetség, és kontinuitásban állnak Jézus szolgálatával, melyről az evangéliumok számolnak be.¹⁴

Az apostolok cselekedeteinek felosztása

A mű hét nagyobb egységre osztható. Mindegyik rész új földrajzi és/vagy új kulturális helyszínt mutat be, követve a mű „úttervét”, melyet az 1. fejezet 8. verséből ismerünk:¹⁵ „Ellenben erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek, és tanúim lesztek Jeruzsálemben, egész Júdeában és Samáriában, sőt a föld végső határáig.”¹⁶ Ennek a beteljesedését láthatjuk a műben: az 1–7. fejezetekben Jeruzsálemig, a 8–12. fejezetekben Júdeáig és Samáriáig, majd a 13–28. fejezetekben egészen Rómáig terjed az evangélium üzenete.

Az utolsó, hetedik fő rész (ApCsel 19,21–28,31) Pál elfogatásáról, kihallgatásairól, majd a Rómába vezető hajóútjáról és ottani fogságáról számol be. Ez az utolsó egység a leghosszabb mind közül, az egész könyv terjedelmének egyharmad részét képezi. Marshall megállapítása szerint a fogság időszakának ilyen jelentős térnyerése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Lukács fontos céljának tekinthette a mű megírásakor, hogy bemutassa: a keresztyén hit terjedését az elnyomás sem gátolhatja meg. Ezenfelül Lukács elénk tárja az élet kemény valóságát: bármilyen ártatlanok is a keresztyének, mégis számíthatnak arra, hogy *igazságtalanság áldozatai* lesznek.¹⁷

A hetedik egység kezdő verséből megtudjuk, hogy harmadik missziói útja végeztével Pál azzal a szándékkal indul Jeruzsálembe, hogy majd ezután Rómát is meg fogja látni (ApCsel 19,21).¹⁸ Itt említi először Lukács Rómát mint Pál

¹³ Howard I. Marshall: *The Acts of the Apostles. An Introduction and Commentary*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1980, 18.

¹⁴ Marshall: *The Acts*, 23.

¹⁵ Carson–Moo: *Introduction*, 286–290.

¹⁶ A következőkben a bibliai idézetek a RÚF 2014 szerint.

¹⁷ Marshall: *The Acts*, 27–28.

¹⁸ A következőkben Az apostolok cselekedeteire való utaláskor csak a fejezet- és versszámot adjuk meg.

tervezett missziós úti célját. Carson és Moo bevezetéstana megfogalmazása szerint a következő fejezetekben eme úti cél elérése vezérli a lukácsi narratívát, még ha hosszabb időbe is telik, mire megvalósul.¹⁹ Ennek fontos állomása a 26. fejezetben található védőbeszéd.

Pál a Jeruzsálemben vezető útján sietve haladt, mert pünkösdi napjára Jeruzsálemben szeretett volna érni (20,16). Milétoszban elbúcsúzott az efezusi vénektől. Búcsúbeszédében megjelenik egész missziójának központi mozgatórugója, mely az *isten elhívás iránti engedelmes élet*. Szolgálatához hű maradt, bár tudta, fogság és nyomorúság vár majd rá Jeruzsálemben (20,23). Így szólt: „De én mindezekkel nem gondolok, sőt még az életem sem drága, csak hogy elvégezhessem futásomat és azt a szolgálatot, amelyet az Úr Jézustól azért kaptam, hogy bizonyosságot tegyek az Isten kegyelmének evangéliumáról” (20,24). Az apostol itt szolgálatának célját úgy határozza meg, mint az *Isten kegyelmének evangéliumáról való bizonyoságtételt*. Az itt szereplő διαμαρτύρομαι szó jelentése: ünnepélyes nyilatkozatot tenni valaminek az igazságáról, tanúskodni.²⁰ Pál életének célja tehát *összhangban van a jézusi paranccsal*, mely Az apostolok cselekedeteinek fő programját fogalmazza meg: tanúskodni Jézus mellett egészen a Föld végső határáig (1,8). A 26. fejezetben szereplő kihallgatás sajátos voltát is eme fő cél rendíthetetlen követése adja.

A Jeruzsálemben való megérkezés után, Pál apostol templomi tartózkodása során, a Kis-Ázsiából való zsidók közül némelyek fellázították a sokaságot, azt állítva, hogy Pál görögöket vitt be a templom azon részébe, ahová csak zsidók léphettek be. A zavargás úgy elfajult, hogy a nép meg akarta ölni Pált. A helyőrség ezredesének közbelépése során Pált a katonák a várba vitték (21,27–22,24). Ezzel kezdődött meg az a kihallgatási folyamat, amely során az apostol először a nagytanács, majd Félix és Fesztusz helytartó, végül Agrippa király elé állt.

Az apostolok cselekedeteiben található beszédek szerepe és azok történeti megbízhatósága

A görög-római történetírásnak szerves részét képezik a beszédek. Thuküdidész a történelem alakulását tettekre és beszédekre osztotta.²¹ Az apostolok

¹⁹ Carson–Moo: *Introduction*, 289.

²⁰ W. Bauer – F. W. Danker – W. F. Arndt – F. W. Gingrich: *Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 4th rev. ed., Chicago, University of Chicago Press, 2021, 206. (A műre a továbbiakban így utalunk: BDAG.)

²¹ Derek K. Hogan: *Forensic Speeches in Acts 22-26 in their Literary Environment, A Rhetorical Study*, Ph.D. Dissertation, Baylor University, 2006. https://baylor-ir.tdl.org/bitstream/handle/2104/4848/derek_hogan_phd.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 99. (Letöltés: 2023. április 23.)

cselekedeteiben található beszédek szerepének és a mű történeti megbízhatóságának kérdése szorosan összekapcsolódik a szakirodalomban. Számos kutató bizalmatlanul áll Lukács történetírói módszeréhez, így szkeptikus. Az apostolok cselekedeteiben szereplő beszédek történeti megbízhatóságának tekintetében is. A kortárs szakirodalomban széles körben elterjedt az először Martin Dibelius által kidolgozott nézet, mely szerint a beszédek Lukács kreativitásának tanúi.²² Dibelius a formakritika tudományát alkalmazta a kettős lukácsi mű második részére is, és arra a következtetésre jutott, hogy külön lehet választani azokat az anyagokat, melyeket Lukács felhasznált, a könyv többi részétől, melyek Lukács saját alkotói tevékenységének eredményei. A redakciókritikát alkalmazó Hans Conzelmann és Ernst Haenchen munkái is közvetlenül Dibeliusra épülnek.²³ Balla Péter összefoglalóan megállapítja, hogy a kritikai kutatók főbb felhozott érvei között általában a beszédek egymással és más leíró részekkel való stílusbeli egyezése és a polübioszival állítólagosan szemben álló thuküdidészi történetírói modell követése szerepel.²⁴ Ezt a két vádat sok kortárs kutatóval együtt több szempontból is elutasíthatjuk.

Carson és Moo szerint a beszédek egyenstílusa csak azt jelzi, hogy Lukács nem szó szerint idézi az elhangzottakat, mely például egy eredetileg arám nyelven mondott beszéd esetében nem is volna lehetséges. A tömörített beszédek, összefoglalások és parafrázisok is ugyanolyan pontosan közvetíthetik a mondanivalót.²⁵

Balla Péter felhívja a figyelmet arra, miszerint Thuküdidész valójában arról írt, hogy bizonyos esetekben nem volt képes szóról szóra visszaadni az elhangzott beszédet, vagy mások beszámolójára kellett támaszkodnia. Ez tehát nem azt jelenti, hogy Thuküdidész maga alkotta beszédek jegyzett volna fel, hanem hogy valóban minden esetben törekedett arra, hogy az elhangzott beszéd gondolatmenete szerepeljen a műveiben feljegyzett beszédekben.²⁶ DeSilva a beszédek történetiségének kérdésében összefoglalóan megállapítja, hogy az ókori történetírás mércéje szerint a beszédnek meg kellett felelnie a környezetnek, a beszélőnek és az adott alkalomnak. Ha lehetséges, a beszéd tartalmát, fő mondanivalóját pontosan kellett átadni, de a nyelvi kifejezőeszközök az író leleményességére voltak bízva. Tehát Lukács az ókori történetírói hagyományt

²² Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 177.

²³ F. F. Bruce: *The Acts of the Apostles. Greek Text with Introduction and Commentary*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1990, 36.

²⁴ Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 177–178.

²⁵ Carson–Moo: *Introduction*, 320.

²⁶ Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 177–178.

messzemenőig betartotta akkor is, ha a feljegyzett beszédek eszközként használta a szóban forgó események jelentőségének hangsúlyozására.²⁷

„KIRÁLYOK ÉS HELYTARTÓK ELÉ...”

Pál apostolnak Agrippa előtt mondott védőbeszédét ebből a szempontból vizsgálva megállapíthatjuk, hogy noha Pál *áldozatként* áll a király és az akkor őt hallgató emberek előtt, Lukács olvasóközönsége számára azonban mégis mint *tanú* jelenik meg, akinek életében *Isten terve* valósult meg. Pál apostolra könnyen tekinthetnénk úgy, mint a zsidó előjárók gonoszságának, a római helytartók részrehajlásának vagy egyszerűen a rosszul alakult körülményeknek az áldozatára. Azonban Pál életében, beleértve letartóztatását, fogságait és kihallgatásait is, sokkal inkább *Isten tervének a megvalósulását* láthatjuk.

Pál jeruzsálemi elfogatása és az utána következő védőbeszéd

Pál önmaga védelmében mondott hosszabb beszédeit a 22., a 24. és 26. fejezetekben találjuk, melyeknek tetőpontja az Agrippa király előtt mondott utolsó védőbeszéd. Pál a 22. fejezetben a néphez intézte szavait, ők azonban nem hallgatták végig beszédét. Lisziász ezredes másnap a nagytanács, a legfelsőbb zsidó törvényszék elé vezette őt, hogy megtudja, mivel vádolják. Kilgallen felhívja a figyelmet egy párhuzamra: Az apostolok cselekedeteinek 4. fejezetében a papok a szadduceusok pártjával együtt elfogták Pétert és Jánost, majd őrizetbe vették őket. Lukács feljegyzi, hogy a vallási vezetők bosszankodtak azon, hogy az apostolok tanítják a népet, és azt hirdetik, hogy Jézus által van feltámadás a halálból (4,2).²⁸ Pál esetében is a szadduceusok *feltámadással kapcsolatos ellenséges álláspontja* miatt végződhetett a rövidre sikerült beszéde a nagytanács tagjainak egymás közötti heves vitájával. Ezután az apostolt Cézáreában Félix helytartó előtt kihallgatták, a főpap, a Szanhedrin tagjai és egy Tertullusz nevű ügyvéd jelenlétében (24,1–23). Kilgallen említi, hogy ez az egyetlen, a római jognak megfelelő, igazi kihallgatás, melyet Az apostolok cselekedetei említ Pál-

²⁷ David A. deSilva: *An Introduction to the New Testament. Contexts, Methods and Ministry Formation*, 2nd ed., Westmont, InterVarsity Press, 2018, 308.

²⁸ John T. Kilgallen: Paul before Agrippa (Acts 26,2-23): Some Considerations, *Biblica*, vol. 69, 1988/2, 172.

lal kapcsolatban.²⁹ Félix nem akar dönteni, és elnapolja az ügyet, fogságban hagyva Pált. Majd az új helytartó, Fesztusz sem hoz ítéletet, ugyanis a zsidók kedvében akart járni (25,9).

A zsidók igyekeztek rávenni a helytartókat, hogy úgy értelmezzék Pál tanítását, mint aki polgári zavargásokat okoz az egész birodalom zsidó lakossága körében (24,5). Tudták ugyanis, hogy a rómaiak nem hajlandóak elítélni valakit pusztán vallási okokból, ezért próbáltak *politikai csavart adni egy pusztán vallási vádnak*.³⁰ Ezt azonban a római jog képviselői hamar megsejtették, és Pált többször is ártatlannak nyilvánították a per során (23,29; 25,18; 25,25). Pál perének bonyolultságát és elhúzódását Sherwin-White találóan azzal indokolja meg, hogy a felhozott vádak *politikai* jellegűek voltak, ezért a helytartók vonakodtak elvetni azokat. A bizonyítékok azonban *teológiai* jelleget hordoztak, ezért a helytartók nem tudták megérteni azok lényegét.³¹

Stott megfogalmazza, hogy a római peres eljárásrend három szakaszból állt. A vádló először megfogalmazta a vádakát, majd alátámasztotta azokat. Csak ezután emelhetett hivatalos módon vádat. Harmadik lépésként az *imperiummal* (a Római Birodalom által a főbb tisztségviselőkre ruházott hatalommal) rendelkező személynek kellett meghallgatnia az esetet a vádló és a vádlott személyes jelenlétében.³² A Pált vádoló elöljárók azonban *nem tudták bizonyítani a felhozott vádakát* (25,7), így a bírói eljárásrendnek már az első alapvető feltétele sem teljesült.

Provocatio ad Caesarem

Az elhúzódó pereskedés, a kétévi fogság és Fesztusz vonakodása az ítélelhozás tekintetében mind ösztönzően hatott Pálra arra nézve, hogy a császárra apelláljon. Nem lett volna szükség újabb kihallgatásra, és ezt Fesztusz is tudta (25,25), nyíltan bevallani azonban nem akarta, mert akkor szabadon kellett volna bocsátania az apostolt. Pál mindezt átlátva, római polgárjogára hivatkozva fellebbezett a császárhoz.

Witherington említi, hogy az ötvenes évek közepén nem lehetett sok római polgár Júdeában, zsidó származású pedig még kevesebb. Így valószínűleg kevés precedens volt egy olyan esettel kapcsolatban, mint Pálé, aki láthatóan a zsidó és a római jog közé került. Felveti azt is, hogy az igazságszolgáltatás kérdése

²⁹ Uo., 172.

³⁰ H. N. Sherwin-White: *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, London, Oxford University Press, 1963, 50.

³¹ Uo., 51.

³² Stott: *Az apostolok cselekedetei*, 407–408.

nagyon rejtélyes lehetett a helytartó számára, tekintettel arra, hogy a vádlók politikai vádakát hangsúlyoztak, de valójában maguk akartak ítélni Pál felett, míg Pál a *teológiai kérdéseket* hangsúlyozta, és ragaszkodott a *római igazságszolgáltatáshoz*.³³

Sherwin-White felhívja a figyelmet arra, hogy Pál fellebbezése esetében nem a későbbi korokban elterjedt *apellációra* kell gondolnunk, amely egy alacsonyabb szintű bíróság döntésével szemben egy magasabb szintű bírósághoz benyújtott fellebbezést jelentett, hanem a római polgár *provocatio*hoz való jogát kell ezen értenünk. Ez a jog védelmet biztosított a per nélküli kivégzés vagy megkínzás, a nyilvános vagy titkos letartóztatás, valamint az Itálián kívüli bíróság elé állítás ellen.³⁴ A császárhoz való fellebbezés kapcsán szólnunk kell a már említett úti célról: Rómáról. Pálnak ugyanis maga az Úr ígérte meg, hogy Róma-ba fog menni, és ott bizonysgot tenni (23,11). Pál tehát úti célját szem előtt tartva cselekedett. Erre utalhatott akkor, amikor Fesztusz előtt megjegyezte, hogy szükséges neki (δεῖ) a császár előtt megítéltetnie (25,10).

A római jog képviselői a lukácsi narratívában

Eddig Pál apostol Félix és Fesztusz előtt védekezhetett. Lukács a helytartókat nem pozitív módon ábrázolta: Félix azt remélte, kenőpénzt kap majd Páltól (24,26), azonkívül Félix és Fesztusz is a zsidók kedvében akart járni (24,27; 25,9). Most azonban II. Heródes Agrippa király, római nevén Marcus Julius Agrippa előtt állhat Pál. Kilgallen más szerzőkkel együtt felhívja a figyelmet arra, hogy a király a lukácsi narratívában kapcsot jelent a Római Birodalom és a zsidóság között.³⁵ Mind Pál, mind Fesztusz számára örömmel fogadott hallgatóság a király, hiszen érteni fogja mindazt, amit Pál a zsidó vallással kapcsolatban hoz fel a maga védelmére, és el tudja dönteni, hogy vajon a római uralkodóra nézve valóban veszélyesnek mondható-e az apostol.³⁶ Agrippa jelenlétével Lukács tehát jelzi az olvasói irányában, hogy a következő védőbeszéd erősen zsidó teológiai alapokon fog nyugodni.

Agrippa király jelenléte más szempontból is fontos. Beteljesedik ugyanis ezzel a Lukács 21,12–13. versekben feljegyzett jézusi prófécia: „De mindezek előtt kezet emelnek rátok, és üldöznek titeket, átadnak benneteket a zsinagógáknak,

³³ Ben Witherington III: *The Acts of the Apostles. A Socio-Rhetorical Commentary*, Grand Rapids – Cambridge, Wm. B. Eerdmans, 1998, 724–725.

³⁴ Sherwin-White: *Roman Society and Roman Law*, 58.

³⁵ Kilgallen: *Paul before Agrippa*, 170.

³⁶ Uo., 171.

és börtönbe vetnek, királyok és helytartók elé vezetnek titeket az én nevemért. De ez alkalom lesz nektek a tanúságtételre.” Yamazaki-Ransom felhívja arra a figyelmet, hogy fontos a római tisztségviselőket a szélesebb üdvtörténeti keretben szemlélnünk: az Istennel és az Isten népével való kapcsolatrendszerben. Ezenkívül az eszkatológiai vonatkozásra is felhívja a figyelmet. Ugyanis a fent idézett jézusi jövendölés Lukács evangéliumában Jézusnak a nagy megpróbáltatásról szóló eszkatológiai beszédében található. Az apostolok cselekedeteinek narratívája ugyan nem szól büntetésről sem a helytartók, sem a zsidó vezetők irányában, azonban ennek az üzenete benne van a kihallgatások narratívájának átfogó eszkatologikus keretében, a közelgő ítéltre való utalásban (24,25) és a feltámadott Jézus Úrként való hirdetésében (26,15).³⁷

APOLOGIA PRO VITA SUA

Az Agrippa előtti kihallgatás célja tehát egy *ártatlannak nyilvánított ember ítéletének megfogalmazása* a római hatóság részéről olyan vallási ügyben, mely a római jogot nem sérti, és a császárt sem veszélyezteti. Witherington megjegyzi, hogy a bírósági kihallgatások sorozata ekkor érkezik el Lukács művében a csúcspontjára, sőt Pál összes feljegyzett beszédének ez a tetőpontja. A kihallgatások sorában ez a legrészletesebben leírt megszólalás, és az egész műben ez Pál leghosszabb apologetikai céllal mondott beszéde.³⁸ F. F. Bruce szerint Pál itt, a császári kormányzó kihallgatási termének nyugodt és méltó környezetében mondta el azt a beszédét, melyről méltón állíthatjuk, hogy ez részéről *Apologia Pro Vita Sua*.³⁹ Bock szerint két fő téma jelenik meg a védőbeszédben: a keresztről szóló tanúságtétel és az ahhoz való ragaszkodás, hogy a Pál apostol által képviselt új hit a zsidó vallással kontinuitásban áll.⁴⁰

A védőbeszéd felépítése

Az itt található védőbeszéd nagy vonalakban igazodik az ókori retorikai beszédek felépítéséhez: Pál egy bevezető után elmondja a történeteket, bizonyítja saját érveit, cáfolja az ellene felhozott vádat, majd zárszóként összefoglalja fő üzenet-

³⁷ Kazuhiko Yamazaki-Ransom: *The Roman Empire in Luke's Narrative*, (Library of New Testament Studies), London, T&T Clark International, 2010, 157–158.

³⁸ Witherington: *The Acts of the Apostles*, 735.

³⁹ Bruce: *Acts of the Apostles*, 488.

⁴⁰ Bock: *Acts*, 705.

tét. Derek Hogan azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a kihallgatás szokatlan természete miatt nem szabad szigorúan törekednünk az ókori törvénytudományi beszéd minden egyes elemének megtalálására.⁴¹

Hogan összefoglalóan említi a szakirodalomban eddig megjelent felosztási javaslatokat Pál védőbeszéde kapcsán: Kennedy: 26,2–3: *exordium*, 26,4–18: *narratio*, 26,19–23: *peroratio*; Neyrey: 26,2–5: *exordium*, 26,6–8, 16–20: *narratio*, 26,12–18: *probatio*; Long: 26,2–3: *exordium*, 26,4–11: *narratio*, 26,12–18: *probatio*, 26,19–23: *rebutatio*; Winter: 26,2–3: *exordium*, 26,4–18: *narratio*, 26,19–20: *probatio*, 26,21: *rebutatio*, 26,22: *peroratio*; Witherington: 26,2–3: *exordium*, 26,4–21: *narratio*, 26,22–23: *propositio*, 26,25–26: *rebutatio*, 26,27–29: *peroratio*.⁴²

Mindegyik kutató megállapítja, hogy a beszéd *exordiummal* kezdődik, melyben Pál örömet fejez ki annak kapcsán, hogy ügyét Agrippa elé tárhatja. Neyrey kivételével a fent említett kutatók egyetértenek abban is, hogy a 4. verssel kezdődik a *narratio*, mely a védőbeszéd jelentős részét képezi. Fő eltéréseket a beszéd második felének felépítésével kapcsolatban láthatunk. A záró verseket három esetben a *peroratio*, egy esetben a *probatio* és szintén egy esetben a *rebutatio* kategóriába sorolják. Következtetésképpen megállapíthatjuk, hogy a védőbeszéd tartalmának különlegessége a szerkezeti felépítés meghatározásában eltérő eredmények felmutatására ad lehetőséget.

Hogan azzal érvel, hogy a jelenet bírói retorikai kategóriák szerinti elemzésének egyik nehézsége az, hogy egy nem hivatalos tárgyalásról van szó. Bár Pál a 2. versben azt mondja, hogy védekezni fog a zsidók minden vádjával szemben, Fesztusz már döntött arról, hogy ezek a zsidó előjárók által felhozott vádak nem érdemelnek római pert (25,19). Pál beszéde tehát nem egy szokásos védőbeszéd, amelyben meg tudná cáfolni az ellene felhozott vádakokat, hiszen az ellene felhozott vádak a római jog szempontjából mellékesek, elhanyagolhatóak. Sőt, a helytartó jelenleg bizonytalan annak tekintetében, hogy milyen vádat kellene emelni Pál ellen ahhoz, hogy a császár elé küldhesse. Hogan megállapítása szerint ezt a tényt a szakirodalomban gyakran figyelmen kívül hagyják.⁴³

Mondhatnánk tehát, hogy Pál a zsidó előjárók gonoszságának az áldozata, hiszen egyrészt igaztalan, másrészt jelentéktelen vádak miatt került a római bíróság elé. Azonban a védőbeszéd következő részéből láthatjuk, hogyan használja fel Pál a saját kihallgatását az evangéliumról való tanúságtételre. Így *áldozatként is mint tanú* áll hallgatói előtt.

⁴¹ Hogan: *Forensic Speeches*, 173.

⁴² Uo., 170–171.

⁴³ Uo. 172.

26,1: Agrippa engedélyt ad a beszédre

A 26. fejezet 1. verse egy meglepő fordulattal kezdődik. Nem Fesztusz, hanem Agrippa az, aki megadja az engedélyt Pálnak a szólásra: „Agrippa erre így szólt Pálhoz: Megengedjük, hogy szólj a magad mentségére. Akkor Pál kinyújtotta a kezét, és védőbeszédet mondott” (26,1). Witherington megállapítja, hogy Lukács ezzel már jelzi olvasóközönsége számára, hogy Pál védőbeszédét Agrippának intézi, és ebből fakadóan a beszéd személyes jelleget fog hordozni.⁴⁴

Pál beszéde elején kinyújtotta a kezét, mely F. F. Bruce szerint a királynak szóló tiszteletteljes köszöntés kifejezése volt,⁴⁵ Keener pedig a kor egyik retorikai kézmozdulatát látja ebben.⁴⁶ A beszéd természetének megnevezésére használt ige itt a ἀπολογέομαι, amely a vádlott saját védelmére felhozott védőbeszédét jelenti, melyet a hamisnak vélt vádakkal szemben mond.⁴⁷ Azonban Witherington megjegyzi, hogy Pál védőbeszédének különlegessége abban áll, hogy inkább hasonlít egy *tanú bizonyágtételéhez*, mint a vádakkal szembeni védekezéshez.⁴⁸ A védőbeszéd *formája és tartalma* egymásnak feszül. Egy bírósági tárgyalás van előttünk, a beszéd formájának ez ad egy meghatározott keretet. A tartalom azonban igazodik ahhoz a célhoz, melyről Pál ebben a védőbeszédében is szól, mint életének fő mozgatórugójáról, miszerint a feltámadott Jézus így szólt hozzá a damaszkuszi úton: „Azért jelentem meg neked, hogy szolgámmá tegyelek, hogy *tanúbizonyágot* tegyél arról, amiket láttál, és arról, amit ezután fogok neked magamról kijelenteni” (26,16). Így teljesedik be Pál beszédében az isteni cél. De megvalósul a lukácsi mű fő programja is, melyet a Jézus mennybemenelekor elhangzó missziói parancs foglal össze: „Ellenben erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek, és *tanúim* lesztek Jeruzsálemben, egész Júdeában és Samáriában, sőt a föld végső határáig” (1,8). Pál apostol ezt betöltve *vádlottként is mint tanú* állt a bírói szék előtt.

26,2–3: Exordium

A 2. és 3. versekben a védőbeszéd a király jóindulatának elnyerésével, *captatio benevolentiae*-vel kezdődik, mely fontos eleme a szónoki beszédeknek. Pál megfogalmazza, hogy védekezni fog mindazok ellen, amikkel a zsidók őt vádolják.

⁴⁴ Witherington: *The Acts of the Apostles*, 738.

⁴⁵ Bruce: *Acts of the Apostles*, 496.

⁴⁶ Craig S. Keener: *Acts*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, 581.

⁴⁷ BDAG, 102.

⁴⁸ Witherington: *The Acts of the Apostles*, 736.

Witherington felhívja arra a figyelmet, hogy ezt Pál csak részben teszi meg, hiszen beszéde során nem ejt szót azokról a vádakról, amiket vádlói ellene hoztak, hanem újfogalmazza, hogy mi is a per valódi oka.⁴⁹ Az ἐγκαλέω ('vádát emel valaki ellen, pereskedik valakivel'⁵⁰) ige itt passzív alakban, folyamatos jelen időben (praesens imperfectum passivum) áll, mely kifejezi, hogy a vádlás még mindig folyamatban van. Pál ezután Agrippát mint a zsidók minden szokásának és vitás kérdésének kiváló ismerőjét nevezi meg, és türelmes meghallgatásra kéri.

26,4–5: Pál mint ifjú farizeus

Pál a *narratio* kezdetén említi ifjúkorát, mely kezdettől fogva népe között és Jeruzsálemben folyt. Hivatkozik arra, hogy ifjúságától fogva ismerik őt a zsidók mindnyájan, ezért tanúsíthatják, ha akarják, hogy Pál kegyességük legszigorúbb irányzata szerint élt mint farizeus. Pál mondatainak megfogalmazása mutatja görögtudását, mely a retorika területén képzett hallgatóság előtt is megállja helyét. Ilyen az οἶδα ('tud, ismer, információja van róla, elismer'⁵¹) ige praesens perfektumi alakjának használata: ἴσασι. Culy és Parsons megállapítja, hogy ez az egyetlen hely az Újszövetségben, ahol az οἶδασιν perfektumi alak helyett annak régebbi irodalmi változata szerepel.⁵² Keener felhívja a figyelmet arra, hogy gyakori volt a retorikában a tanúkra, a közismertségre, a hallgatók tudására és a fiatalokra való hivatkozás. Pál ezekben a versekben ifjúként való közismertségére hivatkozik, melyet tanúsíthatnak is a zsidók, *ha akarnak*.⁵³

26,6–8: A feltámadás reménysége

A 6. versben olvashatjuk Pál szavait, miszerint azért a reménységért áll vád alatt, melyet atyáinak ígért Isten. Ez teljesen eltér attól a vádtól, melyet eddig vádlói hoztak fel ellene. A 21. fejezetben tűnik fel először egy vád, amit a Kis-Ázsiából való zsidók kiáltoztak, fellázítva a sokaságot: „Ez az az ember, aki a nép, a törvény és a szent hely ellen tanít mindenütt mindenkit, sőt még görögöket is hozott

⁴⁹ Uo. 739.

⁵⁰ Varga Zsigmond: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992, 252.

⁵¹ BDAG, 615–616.

⁵² Martin M. Culy – Mikeal C. Parsons: *Acts. A Handbook on the Greek Text*, Waco, Baylor University Press, 2003, 491.

⁵³ Keener: *Acts*, 582–583.

be a templomba, és megszenteltelenítette ezt a szent helyet” (21,28). A következő vádat Félix előtt egy Tertullusz nevű ügyvéd fogalmazta meg: „Mi ugyanis megállapítottuk, hogy ez az ember valóságos pestis, lázadást szít a földkerekségen élő valamennyi zsidó között, és a názáreti irányzat feje. A templomot is megakarta szentségteleníteni, de elfogtuk, és a mi törvényünk szerint akartuk elítélni” (24,5–6). A vád tartalma főbb vonalakban nem változott, a vád megfogalmazásában tapasztalhatunk különbséget. Kilgallen megállapítása szerint Tertullusz célja az volt, hogy a római tisztviselők azt lássák, hogy Pál apostol éppen annyira veszélyes a római békére nézve, mint a zsidó vallási tételek tekintetében. Hiszen ha *politikai forradalmárként* tünteti fel a vádlottat, nagyobb eséllyel ítélik majd bűnösnek.⁵⁴ A vádlók által megfogalmazott vádak tartalma tehát átfedésben van egyes pontokon. Fő motívum a nép (λαός), a törvény (νόμος) és a hely (τόπος) ellen való tanítás, valamint a templom (ιερόν) megszenteltelenítése. Mindezek mögött azonban egy fontos valóság jelenik meg: Jézus személye és a belé vetett hit. Ugyanis Jézus az oka minden változásnak a nép, a törvény és a szent hely tekintetében.

Ezt tudva a vádlott a per kezdete óta egészen más módon fogalmazta meg, hogy mi is az a vád, ami miatt őt fogságban tartják. Már a nagytanács előtt tartott rövid beszédében így szólt: „Testvéreim, férfiak, én farizeus vagyok, farizeus fia, a halottak feltámadásába vetett reménységem miatt vádolnak engem” (23,6). Majd Félix előtt Tertullusz vádlására válaszképpen megvallotta, hogy atyái Istenének szolgál, és hisz mindabban, „ami megfelel a törvénynek, és ami meg van írva a próféták könyvében” (24,14). Pálnak ugyanaz az Istenbe vetett reménysége, mint amit az őt vádlók is várnak: „lesz feltámadásuk mind az igazaknak, mind a gonoszoknak” (24,15). Milyen ironikus: vádlói hitével *megegyezik* az, ami miatt ő maga vád alatt áll. Pál két évi fogsága után Fesztusz előtt így védekezett: „Sem a zsidók törvénye ellen, sem a templom ellen, sem a császár ellen nem vétettem semmit” (25,8).

Az Agrippa előtt mondott védőbeszédében is kontinuitásba állítja vádjának tartalmát, a feltámadásba vetett hitet, a zsidó vallással, mely *religio licita* a Római Birodalomban, és nem sérti semmilyen tekintetben a római jogot: „Most is amiatt a reménység miatt állok itt vád alatt, amelyet atyáinknak ígért Isten. Ennek a teljesülését reméli tizenkét törzsünk is, éjjel-nappal állhatatosan szolgálva Istennek. Ezért a reménységért vádolnak engem a zsidók, Agrippa király. Miért tartjátok hihetetlennek, hogy Isten halottakat támaszt fel?” (26,6–8). Pesch

⁵⁴ Kilgallen: *Paul before Agrippa*, 173.

megjegyzzi, hogy Pál itt rámutat vádlói következetlenségére, akik a saját hitüket árulják el.⁵⁵

A 6. verset (καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς εἰς τοὺς πατέρας ἡμῶν ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἔσθηκα κρινόμενος) így is fordíthatjuk: Most is a mi atyáinknak az *Istentől lett* ígéret reménységéért állok itt ítéltetve. Culy és Parsons felhívja a figyelmet arra, hogy az itt szereplő γίνομαι ('keletkezik, lesz, létrejön, válik valamivé'⁵⁶) ige aoristos participium medium alakja (γενομένης) a ὑπό prepozícióval együtt passivum jelleggel a megbízót hangsúlyozza, azt, akitől a megnevezett cselekvés lett. Ez a szerkezet kiemeli azt, aki felelős a főnévért (itt: ἐπαγγελίας), amit a participiumi kifejezés módosít. Pál ezzel megerősíti, hogy az ígéret, amiért vádolják, Istentől való.⁵⁷

A 8. versben szereplő kérdés a Károli-fordításban (1908) így szerepel: „Micsoda? Hihetetlen dolognak tetszik néktek, hogy Isten halottakat támaszt fel?” Az eredeti szöveg alapján (τί ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν εἰ ὁ θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;) így is fordíthatjuk ezt a mondatot: Miért *ítéltetik* hihetetlennek részletekről, hogy Isten holtakat támaszt fel? Ugyanaz a κρίνω (passivum: 'ítélkezik, pereskedik, viszálykodik'⁵⁸) ige fordul itt elő praesens imperfectum passivum alakban, ami participium imperfectum passivum alakban korábban a 6. versben állt. Tehát az apostol a retorikai kérdéssel is azt támasztja alá, hogy az ellene felhozott vád valójában az ő feltámadásba vetett hitét érinti. Keener megjegyzi, hogy egyes esetekben az ókori történetírók olyan érveket hoztak fel, amelyek alátámasztották azt, ami különben valószínűtlennek hangzott. Hogy Isten feltámasztja a halottakat (26,8), az Pál számára nem kérdés, hiszen ő maga találkozott a damaszkuszi úton azzal, aki már így feltámadt (26,15).⁵⁹

Mondhatnánk tehát, hogy Pál a római helytartók részrehajlásának az áldozata, hiszen számukra egyértelműnek kellett lennie, hogy a perben semmiféle olyan bűnről nincs szó, mely sértené a római jogot, hanem csupán vitás vallási kérdések előtt állnak (25,18–19). Azonban a védőbeszéd következő részéből láthatjuk, hogyan teljesedik be Pál életében Isten célja, és az apostol *áldozatként is mint tanú* áll hallgatói előtt.

⁵⁵ Rudolf Pesch: *Die Apostelgeschichte*. 2. Teilband. *Apg 13-28*, Zürich, Benziger Verlag, 1986. 276–277.

⁵⁶ Varga: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, 170–175.

⁵⁷ Culy–Parsons: *Handbook*, 491–492.

⁵⁸ Varga: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, 557–558.

⁵⁹ Keener: *Acts*, 584.

26,9–11: Pál mint üldöző

Pál a 26,9–11. versekben elmondja korábbi üldözői szerepét. Keener szerint az apostol ezzel megerősíti a Krisztus melletti bizonyágtételének hitelességét, mely nem az ő saját előfeltevéseinek eredménye: „Egykor magam is úgy gondoltam, hogy mindent meg kell tennem a názáreti Jézus neve ellen” (26,9).⁶⁰ Pál, aki most mint *üldözött* áll az őt hallgatók előtt, egykor maga is *üldöző* volt. Culy és Parsons felhívja arra a figyelmet, hogy a 9. versben szereplő személyes névmás egy visszaható névmással együtt szerepel (Εγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ), mely a fókusz erősen a beszélőre helyezi, hangsúlyozva az elbeszélés személyes érintettségét.⁶¹ F. F. Bruce megfogalmazásában Pál a hangsúlyos személyes névmással azt nyomatékosítja, hogy bár farizeus volt, tehát hitt a halottak feltámadásában, mégis ekkor még ő maga is hihetetlennek tartotta Jézus feltámadásának a tényét, és kötelességének érezte, hogy szembeszálljon egy ilyen eretnekséggel.⁶²

26,12–15: A mennyei fényesség

Az apostolok cselekedeteiben háromszor találjuk meg Pál elhívásának a történetét. Lukács egyszer beszámol róla az elbeszélés megfelelő helyén (9,1–19), két alkalommal pedig Pál saját szavaival idézi fel az esetet (22,1–21; 26,1–29).

Charles Hedrick egyik tanulmányában összehasonlító elemzést végzett a három elhívástörténet kapcsán. Felvázolja a kutatástörténet alakulását a témával kapcsolatban, majd megállapítja, hogy részletes összehasonlító elemzés még nem készült Lukács irodalmi módszerét vizsgálva. Szerinte a három elbeszélés hasonló motívumokat tartalmaz, de Lukács ugyanazt az eseményt eltérő irodalmi módzereket alkalmazva írta le.⁶³

A három beszámoló közötti különbségeket és „ellentmondásokat” Hedrick szerint Lukács irodalmi technikájával kell magyarázni. Megállapítja, hogy az egyik narratívában szereplő esemény megértéséhez szükséges tények a többi narratívában találhatóak meg. Valójában Pál megtérésének teljes története csak úgy rekonstruálható, ha mindhárom elbeszélés jellemzőit összevonjuk, mert a teljes történetet a három beszámoló egyike sem tárja elénk a maga teljességében.⁶⁴

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Culy–Parsons: *Handbook*, 493.

⁶² Bruce: *Acts of the Apostles*, 499.

⁶³ Charles W. Hedrick: Paul's Conversion/Call. A Comparative Analysis of the Three Reports in Acts, *Journal of Biblical Literature*, vol. 100, 1981/3, 417.

⁶⁴ Uo., 432.

Egyetértünk Hedrick gondolatával, miszerint a három beszámoló közötti feszültségeket nem lukácsi korrekcióknak vagy módosításnak kell tekintenünk, és az esetleges ellentmondásokban nem Lukács tévedését vagy figyelmetlenségét kell látnunk. Azonban az eltérő narratívák mögött nem szükségszerű kizárólag Lukács teológiai és stilisztikailag motivált történetírói célját látnunk. A megtéréstörténetek eltérő narratívája mögött állhat egyszerűen történeti életszerűség is. Pál saját beszédeiben ugyanis mindig alkalmazkodott a hallgatósághoz. Ez igaz az Agrippa előtt mondott védőbeszédére is.

Pál idézi Jézus szavait, miszerint így szólt hozzá a látomásban: „Saul, Saul, miért üldözöl engem? Nehéz neked az ösztöke ellen rugódoznod” (26,14). Keener felhívja arra a figyelmet, hogy ez egy széles körben elterjedt ókori görög közmondás volt, ami „az istenségnek való ellenállás örült hiábavalóságára utalt”.⁶⁵ Culy és Parson szerint ezen idiómának az a jelentése, hogy valaki a tekintéllyel szembeni aktív ellenállását olyan formában fejezi ki, hogy azzal kárt vagy szenvedést okoz magának.⁶⁶ Agrippa számára ennek a kifejezésnek a megértése nem okozott gondot. Pál nép előtt mondott beszéde esetében (22,1–21) azonban ennek a közmondásnak a használata értelmetlen lett volna Pál részéről, ezért abban a beszédében nem is alkalmazta.

26,16–18: Pál mint szolga és tanú

Az itt szereplő elbeszélésben Pál nem említi vakságát, majd szemének megnyílását, nem szerepel Anániás és az ő közvetítő szerepe sem. Elhívását magától Jézustól kapja a mennyei látomás során, mintegy szembeállítva azt a főpapoktól kapott felhatalmazással és engedéllyel (26,12). Így szólt hozzá Jézus: „De kelj fel, és állj a lábadra, mert azért jelentem meg neked, hogy szolgálommá tegyelek, hogy tanúbizonyságot tegyél arról, amiket láttál, és arról, amit ezután fogok neked magamról kijelenteni. Megoltalmazlak e néptől és a pogányoktól, akikhez küldelek. Azért küldelek el, hogy nyisd meg a szemüket, hogy a sötétségből a világosságra, és a Sátán hatalmából az Istenhez térjenek, hogy az énbennem való hit által megkapják bűneik bocsánatát, és örökséget nyerjenek azok között, akik megszenteltettek” (26,16–18).

Pesch felhívja a figyelmet arra, hogy Jézus elhívó szavai Ezékiel prófétát visszahangozzák, ahol az elhívottnak lábra állva kell fogadnia az elhívás szavát (Ez 2,1), az új életre való feltámadást jelképezve ezzel. A 17. vers oltalmat ígérő mondata

⁶⁵ Keener: *Acts*, 585.

⁶⁶ Culy–Parsons: *Handbook*, 496.

pedig Ézsaiás és Jeremiás elhívástörténetével áll kapcsolatban. Pált Jézus a néphez (Ézs 6,8) és a pogányokhoz (Jer 1,10) küldi, és megoltalmazza őt az ott rá váró veszélyektől (Jer 1,8).⁶⁷ A 18. versben a küldetés motívumai, a szemek megnyitása (Ézs 42,7) és a sötétségből a világosságra való kihozás (Ézs 42,16) Ézsaiás próféciait visszhangozzák.⁶⁸ F. F. Bruce megjegyzi, hogy az ószövetségi prófétákkal való párhuzamok Pál prófétai szolgálatra való elhívására utalnak.⁶⁹

A fentebb említett megállapítás, mely szerint Pál beszédeiben alkalmazkodott a hallgatóságához, itt tisztán megmutatkozik. Az Agrippa előtti védőbeszédben arról tesz bizonytságot, hogy Jézus követőinek életében folytatódik az ószövetségi próféciaák beteljesedése. Pál tehát bizonyágtételében nem mond mást, mint amit a próféták is hirdettek.

26,19–21: Pál engedelmessége és annak következménye

Pál a 19. versben Agrippát újra megszólítva elmondja, hogy nem volt engedetlen a mennyei látomással szemben, hanem engedelmeskedett, ahogyan tették ezt egykor népének prófétái is. Bruce említi, hogy itt a litotész retorikai alakzatát találjuk: Pál engedelmességét hangsúlyozza az engedetlenség tagadása által.⁷⁰ A 21. versben Pál megfogalmazza, hogy a mennyei látomásnak való engedelmessége miatt fogták el őt a zsidók a templomban, és ezért akarták kivégezni. Pesch megállapítja, hogy a zsidó előljárók ezzel saját egyetemes küldetésüket utasították vissza engedetlenül.⁷¹

Squires már említett megállapítása szerint Az apostolok cselekedeteiben különböző tematikus szálak fonódnak össze, melyek Isten tervének folyamatos megvalósulását mutatják be. Hozzáteszi, hogy ez általában nem explicit módon, hanem közvetett eszközökkel történik.⁷² Isten terve megvalósulásának ilyen döntő pillanata Pál megtérése.⁷³ Így nem meglepő, hogy Pál védőbeszédében az isteni akaratnak való engedelmességről és annak következményeiről szól. Pesch szerint amikor Pál megértette, hogy üldözőként útja tévút volt, ezzel egyidejűleg új megtérőként elindult valódi küldetése útján.⁷⁴ És ezzel az úttal vállalta azt, hogy *üldözőből üldözötté* vált. Mert ezen az új úton járva akaratlanul is ellen-

⁶⁷ Pesch: *Die Apostelgeschichte*, 277–278.

⁶⁸ Uo., 278.

⁶⁹ Bruce: *Acts of the Apostles*, 501.

⁷⁰ Uo., 502.

⁷¹ Pesch: *Die Apostelgeschichte*, 278.

⁷² Squires: *The Plan of God*, 26–27.

⁷³ Uo., 32.

⁷⁴ Pesch: *Die Apostelgeschichte*, 278.

ségeket szerzett magának: „Ezért fogtak el engem a zsidók a templomban, és ezért akartak kivégezni” (26,21). Később, élete vége felé közeledve, Pál a Timóteusnak írt második levelében is megfogalmazza azt a gondolatot, hogy azokat, akik Krisztus parancsát követik, *üldözni fogják* (2Tim 3,12).⁷⁵

26,22–23: Pál tanúságtétele

Conzelmann megállapítja, hogy Pál beszéde a hit lényegéről szóló összefoglalóval ér véget a 22. és 23. versekben. Ez lényegében megegyezik a megelőző versek üzenetével, de még világosabban juttatja azt kifejezésre.⁷⁶ Jézus ígérete, hogy megoltalmazza Pált (ApCsel 26,17), beteljesedett. Ennek bizonyítéka az, hogy Pál ott áll, és bizonytságot tesz kicsiknek és nagyoknak, és semmit sem mond azon kívül, amit Mózes és a próféták megjövendöltek (26,22). Az itt megjelenő „kicsiknek és nagyoknak” (μικρῶ τε καὶ μεγάλῳ) kifejezés a merizmus példája. A lukácsi narratíva megnevez két szélsőséget, ezzel az irodalmi eszközzel hivatkozva azokra is, akik a két végpont között vannak.⁷⁷

Habár maga a beszéd egy tisztán bírói környezetben hangzik el, és maga Pál is az ἀπολογέομαι (‘védekezik, védekezését előadja, védelmére elmond valamit’⁷⁸) szót használja, amikor elkezdi beszédét (26,2), a Krisztusról szóló tanúságtétel azonban *prédikációvá* teszi a védőbeszédet. Ezt érhetjük tetten abban is, hogy beszéde végén Pál már nem az ἀπολογέομαι, hanem a μαρτύρομαι (‘tanúskodok, bizonytságot tesz’⁷⁹) kifejezést használja a kihallgatás szituációjának meghatározásához. Pál maga fordította meg a helyzetet: nem mint *áldozat*, hanem mint *tanú* áll a bírói előtt. A tárgyalótermet a tanúságtétel helyeként használta, így a kihallgatás evangelizációs alkalommá vált.

A TANÚSÁGTÉTEL HATÁSA ÉS KÖVETKEZMÉNYE

Daniel Lynwood Smith Az apostolok cselekedeteiben található félbeszakított beszédekkel kapcsolatosan megjegyzi, hogy a beszélő szándékos megszakítása a hallgatóság által olyan irodalmi eszköz az ókorban, amely kulcsfontosságú

⁷⁵ Pál apostol utolsó fogságáról és a Timóteushoz írt második leveléről lásd jelen kötetben Balla Péter tanulmányát.

⁷⁶ Hans Conzelmann: *Acts of the Apostles*, trans. James Limburg, A. Thomas Kraabel, Donald H. Juel, Philadelphia, Fortress Press, 1987, 211.

⁷⁷ Culy–Parsons: *Handbook*, 500.

⁷⁸ Varga: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, 88.

⁷⁹ Uo., 601.

konfliktusok és kulcsfontosságú narratív fordulópontok köré csoportosul.⁸⁰ Azonban nemcsak irodalmi eszköz, amely egy nagyobb elbeszélés kulcspontjain található, hanem retorikai eszköz is, amely az üzenet közönségre gyakorolt hatását nyomatékosítja.⁸¹ Smith felhívja a figyelmet ennek jelenlétére a lukácsi kettős mű első és második részében is. Az apostolok cselekedetei 7. fejezetében István nemcsak az első mártír a lukácsi elbeszélésben, hanem Jézusnak az első olyan követője, akit egymás után kétszer is félbeszakítanak.⁸²

26,24–25: Fesztusz felkiáltása és az arra adott válasz

A kihallgatás végén egy párbeszédes forma alakult ki, melyet Fesztusz közbeszólása indított el. Marshall itt megjegyzi, hogy bár a helytartó mondata közbeszólásnak tűnhet, Pál valójában beszéde végére ért, elmondta fő üzenetét. Fesztusz viszont még mindig képtelen felfogni az eset teológiai vonatkozását.⁸³ Megérezte azonban a védőbeszéd evangéliumátadó célját, és így már nem tudott tovább hallgatni. Világossá vált számára Pál beszédének *tartalma*, de annak *üzenetét* már nem akarta befogadni, ezért hangosan így kiáltott: „Bolond vagy te, Pál! A sok tudomány örültségbe visz” (26,24).

Smith szerint Lukács itt a megszakítást „a kettős aláhúzás megfelelőjeként” használja, hogy ismét hangsúlyozza kulcsfontosságú teológiai témáit: a feltámadás valóságát és az evangélium hirdetését a pogányok felé. Jézus követőinek erőteljes beszéde azonnali érzelmi reakciókat vált ki. Lehet ellenszegülni a szavaiknak, de azokat figyelmen kívül hagyni nem.⁸⁴ Fesztusz is csak arra tudott gondolni, hogy Pál megőrült (μαίνομαι: 'dühöng, őrjöng, magán kívül van'⁸⁵). Pál az örültség vádját pedig csak visszautasítani tudta, hiszen ő igaz és józan beszédet szólt (26,25).

⁸⁰ Daniel Lynwood Smith: Interrupted Speech in Luke-Acts, *Journal of Biblical Literature*, vol. 134, 2015/1, 183.

⁸¹ Uo., 187.

⁸² Uo.

⁸³ Marshall: *The Acts*, 398.

⁸⁴ Smith: *Interrupted Speech*, 189–190.

⁸⁵ Varga: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, 593.

26,26–28: Pál Agrippához intézett kérdése és az arra adott válasz

Ezen kijelentése megerősítéseképpen Pál Agrippához fordul. Hivatkozik az események nyilvános végbemenetelére és arra, hogy a király mindezekről tud. Hiszen Jézus feltámadásának a tanúi nem maradtak csendben, ugyanis nem egy rejtett mozgalomról van szó.

A 27. versben Pál egy direkt kérdéssel fordul a királyhoz: „Hiszel-e Agrippa király a prófétáknak? Tudom, hogy hiszel.” Ez a mondat azért kulcsfontosságú, mert egy rejtett üzenetet hordoz magában, miszerint az ószövetségi próféták megjövendölték a Messiás eljövetelét. Pál ezután azt állítja, hogy tudja, Agrippa hisz a prófétáknak. Peterson felhívja arra a figyelmet, hogy ezt okkal mondta Pál, hiszen Agrippa bizonyos jogokat élvezett a templom vonatkozásában és a főpap kinevezésében is. Pál szerint az, hogy Agrippa hisz a prófétáknak, elég alap ahhoz, hogy higgyen az evangéliumban is.⁸⁶ Stott rámutat, hogy Pál egész beszédében a király üdvösségét, nem pedig a király kegyeit kereste. Ezért nem érte be saját megtéréstörténetének elmondásával, hanem Agrippát is *megtérésre* hívta.⁸⁷ Yamazaki-Ransom szerint Pál retorikai kérdése miatt Agrippa kénytelen volt válaszolni, de nem az apostolnak az ártatlanságára vonatkozó igényével, hanem Jézus feltámadásáról szóló bizonyágtételével kapcsolatban. Noha Lukács Agrippát mint hallgatót (25,22; 26,3), Pál védőbeszédének elsődleges megszólítottját mutatja be, ő mégis süketnek bizonyul Isten szavának a meghallására.⁸⁸

Pesch szerint Agrippa ügyesen egyensúlyozó válaszfordulatában megérintettség bújik meg:⁸⁹ „Majdnem ráveszel engem is, hogy keresztyénné legyek!” (26,28). A kutatók között vitatott, hogyan kell értelmezni Agrippának ezt a megjegyzését. A vélemények különösen megoszlanak a 28. versben szereplő ἐν ὀλίγῳ (‘rövid idő alatt’,⁹⁰ ‘hamar’⁹¹) kifejezés jelentését illetően és ennek a 29. versben szereplő ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν μεγάλῳ (‘akár rövid, akár hosszú időn belül’⁹²) mondatrészrel való párhuzamba állítása tekintetében. Yamazaki-Ransom összefoglalja az eltérő értelmezések három leggyakrabban megjelenő következtetését: „Agrippa válasza pozitív, és valóban keresztyénné lett. Agrippa válasza gúnyos. Agrippa kérdésként fogalmazta meg válaszát.” Az első lehetőség nem támasztható alá a lu-

⁸⁶ David G. Peterson: *The Acts of the Apostles*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2009, 674.

⁸⁷ Stott: *Az apostolok cselekedetei*, 423.

⁸⁸ Yamazaki-Ransom: *The Roman Empire*, 190.

⁸⁹ Pesch: *Die Apostelgeschichte*, 280.

⁹⁰ Henry George Liddell – Robert Scott: *A Greek-English Lexicon with a revised supplement*, Oxford, Clarendon Press, 1996, 1215.

⁹¹ BDAG, 623.

⁹² Uo.

kácsi narratíva alapján. A második és harmadik állítás lehetséges, azonban a válasz mindkét esetben nemleges.⁹³

26,29: Pál védőbeszédének célja

Soards szerint a következő mondatban, az Agrippa király feleletére adott válaszában az apostol elárulja beszéde célját:⁹⁴ „Kérem az Istentől, hogy előbb vagy utóbb nemcsak te, hanem azok is, akik ma hallgatnak engem, olyanná legyenek, amilyen én is vagyok e bilincsek nélkül” (26,29). Pál tudja, hogy egyedül Isten az, aki a megtérés kegyelmét adhatja hallgatóinak, hiszen egyedül ő tudta kivetelni őt is a sötétségből a világosságra. Micsoda ellentétes helyzet: Pál az, aki *bilincsben* áll hallgatói előtt, mégis ő az, aki igazán *szabad*. Kálvin így fogalmazza ezt meg: „A helytartó által rárakott bilincseket türelmesen viselve őt akarja kiszabadítani az ördög végzetes fogságából.”⁹⁵

Pesch szerint Lukács nem csak úgy jegyzi fel a védőbeszédet, mint ami egykor az ott jelen lévő hallgatóságnak szólt. A lukácsi cél szerint mindazoknak szól ez az üzenet, akik *olvassák* ezeket a sorokat.⁹⁶ A mai napig is visszhangzik felénk belőlük az evangélium. Hiszen Pál apostol nem csupán ártatlanságáról tett bizonyosságot, hanem Krisztusról is, ezért *áldozatként is mint tanú* áll előttünk.

26,30–32: A vádlott ártatlanságának megerősítése

A következő versekből megismerjük az ítéletet, amit a király és a helytartó a kihallgatás után meghozott. „Ezután felállt a király, a helytartó, Bereniké, és felálltak a velük együtt ülők. Távozóban így beszélgettek egymás között: Semmi halálra vagy fogságra méltó dolgot nem tett ez az ember. Agrippa pedig ezt mondta Fesztusznak: Szabadon lehetne bocsátani ezt az embert, ha nem fellebezett volna a császárhoz” (26,30–32). Pál apostol tehát *ártatlan*, szabadon lehetne engedni. Ebből fakad *áldozat* volta is: jogi értelemben kész volt őt felmenteni a felettes hatóság, de az igaztalan vádak miatt az ügyet nem zárták le. A perben feszülő ellentmondást Pesch találóan így fogalmazza meg: „Pált, a meg-

⁹³ Yamazaki-Ransom: *The Roman Empire*, 192.

⁹⁴ Marion L. Soards: *The Speeches in Acts*, Louisville, Westminster John Knox Press, 1994, 123.

⁹⁵ Kálvin János: *Az Apostolok Cselekedetei magyarázata II.*, ford. Szabó András, Domány Judit, Budapest, Kálvin, 2010, 289.

⁹⁶ Pesch: *Die Apostelgeschichte*, 280.

tért üldözött mint a Messiás prófétának elhívott tanúját üldözték a zsidók, és ők maguk voltak azok, akik nem követték a prófétákat és Mózeszt.”⁹⁷

Jürgen Roloff felhívja a figyelmet Pálnak a II. Heródes Agrippa király előtti megjelenése és Jézusnak a lukácsi passiótörténetben említett I. Heródes Agrippa király előtt való kihallgatása (Lk 23,6–12) közötti párhuzamra. Ez esetben is a vádlott ártatlanságáról noha meggyőződött, a zsidó vezetők által mégis elbizonytalanított helytartó kér segítséget a királytól az ügy megoldása érdekében. Megjelenik a vádlott iránti kíváncsiság (Lk 23,8) és a bár erősen szimbolikusan kifejezett, de mégis egyértelműen kinyilvánított ártatlanság is (Lk 23,11).⁹⁸

Hogan rámutat arra, hogy sok ókori regényben és történetírói műben a perek és a jogi eljárások nem adnak megoldást a peres ügyekre nézve, annak ellenére sem, hogy narratív érdeklődés övezi őket. A legtöbb, egy vagy több beszéddel leírt per esetében a jogi eljáráson kívüli események határozzák meg a végkimenetelt. Általában istenek vagy más emberek bizonyos beavatkozásai szükségtelessé teszik a további pereskedést. Hogan szerint Az apostolok cselekedetei esetében azonban az a legszembetűnőbb, hogy végső soron még a könyv végén sem látunk megoldást az ügyre nézve.⁹⁹

De valóban nem oldódik meg a probléma? Roland Kany az egyik tanulmányában azt a kérdést feszegeti, vajon miért nem írták tovább Az apostolok cselekedeteit az ókorban.¹⁰⁰ Hiszen a mű történetírói munkaként áll előttünk, és más számos görög és latin történetíró utódja, például Thuküdidész és Polübiosz is, azon a ponton folytatta az elbeszélést, ahol elődje abbahagyta. Ezért Kany felteszi a kérdést: miért nem folytatta valaki Az apostolok cselekedeteit a második vagy harmadik században? Valaki, aki tudta, hogy végül mi lett Pállal a római fogságban, vagy mi lett Péterrel és a tizenkettő többi tagjával. Valaki, aki tudta, hogyan reagáltak az első keresztyének a templom lerombolására, hogyan éltek Jézus követői Kis-Ázsiában, Szíriában, Egyiptomban vagy Észak-Afrikában. Hogyan erősödött meg a keresztyénség Európában, hogyan alakultak ki az új struktúrák, hogyan haladt a misszió... És folytathatnánk kérdéseink sorát. Kany nem tud erre egyetlen biztos választ adni, így tizenegy tézist fogalmaz meg, melyekben válaszlehetőségeket keres. Negyedik tézise így hangzik: „Az aposto-

⁹⁷ Uo., 279.

⁹⁸ Jürgen Roloff: *Die Apostelgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1981, 349.

⁹⁹ Hogan: *Forensic Speeches*, 175.

¹⁰⁰ Roland Kany: Warum fand die Apostelgeschichte keine Fortsetzung in der Antike? Elf Thesen zu einem ungelösten Problem, in Jörg Frey – Clare K. Rothschild – Jens Schröter (Hg.): *Die Apostelgeschichte im Kontext antiker und frühchristlicher Historiographie (BZNW)*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, 327–348.

lok cselekedetei a befejezésével elérte célját. Semmi több nem következhet és nem is kell következnie ezután.”¹⁰¹

BEFEJEZÉS

Az ügy végső kimenetelével kapcsolatosan valóban nem tudunk biztos választ, mert a lukácsi kettős mű azzal ér véget, hogy Pál Rómában két éven keresztül maradt házi őrizetben, és „hirdette az Isten országát, és tanított az Úr Jézus Krisztusról teljes bátorsággal, minden akadályoztatás nélkül” (ApCsel 28,31).

Fontos azonban szem előtt tartanunk azt, hogy Pál apostol életének története végső soron mégsem tragédia. Nem az emberi gonoszság győzedelme az igazság felett, és nem Isten tervének a keresztülhúzása, hanem sokkal inkább Isten tervének a megvalósulása. Lukács feljegyezte evangéliumában Jézus szavait, mely szerint azokat, akik őt követik, az ő nevéért börtönbe vetik, királyok és helytartók elé vezetik, de mindez alkalom lesz a *tanúságtételre* (Lk 21,12–13). Emellett Az apostolok cselekedeteiben háromszor is világosan kifejezésre jut, hogy Pál tudta: Isten terve valósul meg életében azzal, hogy Rómába megy, és ott is hirdeti az evangéliumot (ApCsel 19,21; 23,11; 27,24).

Az apostolok cselekedeteinek fő programja az 1. fejezet 8. versében található, a feltámadott Jézus tanítványokhoz intézett szavai szerint: „Ellenben erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek, és tanúim lesztek Jeruzsálemben, egész Júdeában és Samáriában, sőt a föld végső határáig.” Ennek a beteljesedését láthatjuk az egész művön keresztül: az 1–7. fejezetekben Jeruzsálemig, a 8–12. fejezetekben Júdeáig és Samáriáig, majd a 13–28. fejezetekben egészen Rómáig, az *imperium sine fine* fővárosáig jut el az evangélium. Ennek a beteljesedését követhetjük Pál apostol életén keresztül is, ahogyan *üldözőből üldözötté* válik, *áldozatként* is Isten hatalmáról *tanúskodva*. És ennek a beteljesedése jelenik meg a 26. fejezetben szereplő védőbeszédben, ahol Pál a 22. és 23. versekben így foglalja össze üzenetét: „De mivel Isten mind e mai napig megsegített, itt állok, és bizonyosságot teszek kicsinyeknek és nagyoknak, és semmit sem mondok azon kívül, amit Mózes és a próféták megjövendöltek: a Krisztusnak szenvednie kell, és mint aki elsőnek támad fel a halottak közül, világosságot fog hirdetni népének és a pogányoknak.”

¹⁰¹ „Die Apostelgeschichte hat mit ihrem Schluss ihr Ziel erreicht. Es kann und muss eigentlich nichts mehr folgen.” Kany: *Warum fand*, 334.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALLA Péter: *Az újszövetségi iratok története*, Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 2008.
- BAUER, W. – DANKER, F. W. – ARNDT, W. F. – GINGRICH, F. W.: *Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 4th rev. ed., Chicago, University of Chicago Press, 2021.
- BOCK, Darrell L.: *Acts*, Grand Rapids, Baker Academic, 2007.
- BRUCE, F. F.: *The Acts of the Apostles. The Greek Text with Introduction and Commentary*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1990.
- CARSON, D. A. – MOO, Douglas J.: *An Introduction to the New Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 2005.
- CONZELMANN, Hans: *Acts of the Apostles*, trans. James Limburg, A. Thomas Kraabel, Donald H. Juel, Philadelphia, Fortress Press, 1987.
- CULY, Martin M. – PARSONS, Mikeal C.: *Acts. A Handbook on the Greek Text*, Waco, Baylor University Press, 2003.
- DESILVA, David A.: *An Introduction to the New Testament. Contexts, Methods and Ministry Formation*, 2nd ed., Westmont, InterVarsity Press, 2018.
- HAENCHEN, Ernst: *The Acts of the Apostles*, trans. Basil Blackwell, Philadelphia, The Westminster Press, 1971.
- HEDRICK, Charles W.: Paul's Conversion/Call. A Comparative Analysis of the Three Reports in Acts, *Journal of Biblical Literature*, vol. 100, 1983/3, 415–432.
- HOGAN, Derek K.: *Forensic Speeches in Acts 22-26 in their Literary Environment, A Rhetorical Study*, Ph.D. Dissertation, Baylor University, 2006. https://baylor-ir.tdl.org/bitstream/handle/2104/4848/derek_hogan_phd.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- KÁLVIN János: *Az Apostolok Cselekedetei magyarázata II.*, ford. Szabó András, Domány Judit, Budapest, Kálvin, 2010.
- KANY, Roland: Warum fand die Apostelgeschichte keine Fortsetzung in der Antike? Elf Thesen zu einem ungelösten Problem, in Jörg Frey – Clare K. Rothschild – Jens Schröter (Hg.): *Die Apostelgeschichte im Kontext antiker und frühchristlicher Historiographie (BZNW)*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, 327–348.
- KEENER, Craig S.: *Acts*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020.
- KILGALLEN, John T.: Paul before Agrippa (Acts 26,2-23): Some Considerations, *Biblica*, vol. 69, 1988/2, 170–195.
- LIDDELL, Henry George – SCOTT, Robert: *A Greek-English Lexicon with a revised supplement*, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- MARSHALL, Howard I.: *The Acts of the Apostles. An Introduction and Commentary*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1980.
- PESCH, Rudolf: *Die Apostelgeschichte. 2. Teilband. Apg 13-28, EKK*, Zürich, Benziger Verlag, 1986.

- PETERSON, David G.: *The Acts of the Apostles (PNTC)*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2009.
- ROLOFF, Jürgen: *Die Apostelgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1981.
- SHERWIN-WHITE, H. N.: *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, London, Oxford University Press, 1963.
- SMITH, Daniel Lynwood: Interrupted Speech in Luke-Acts, *Journal of Biblical Literature*, vol. 134, 2015/1, 177–191.
- SOARDS, Marion L., *The Speeches in Acts*, Louisville, Westminster John Knox Press, 1994.
- SQUIRES, John T.: *The Plan of God in Luke-Acts*, (SNTS Monograph Series, 76.), Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- STOTT, John R. W.: *Az apostolok cselekedetei: A Lélek, az egyház és a világ*, ford. Gulyás Melinda, Budapest, Harmat–KIA, 2022.
- VAN UNNIK, W. C.: *Sparsa Collecta. The Collected Essays of W. C. van Unnik. Part 1: Evangelia, Paulina, ACTA*, Leiden, Brill, 1973.
- VARGA Zsigmond: *Újszövetségi görög–magyar szótár*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992.
- WITHERINGTON III, Ben: *The Acts of the Apostles. A Socio-Rhetorical Commentary*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 1998.
- YAMAZAKI-RANSOM, Kazuhiko: *The Roman Empire in Luke's Narrative*, (Library of New Testament Studies), London, T&T Clark International, 2010.